

КЫРГЫЗ РОМАНЫНДА ТАРЫХЫЙ ЧЫНДЫКТЫ КӨРКӨМ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛОО ПРОБЛЕМАСЫНЫН СОВЕТ ДООРУНДА ЖАНА ЭГЕМЕНДҮҮЛҮКТӨН КИЙИН ИЗИЛДЕНИШ АБАЛЫ

Өткөн доордо тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо проблемасынын изилдениш абалын бир катар **объективдүү факторлор** менен түшүндүрүүгө болот, анткени андай мамиле азыр, эгемендүүлүктөн кийин деле илимий коомчулукта “жашап жатканын” эске албай коюуга болбойт. Алардын **алгачкысы** – совет доорунда пайда болгон коммунисттик көз караш жана аны менен жазылган окуу китептеринин жана окуу куралдарынын ушул мезгилге чейин өз баасын албай колдонулуп жатышы. Ырас, ал мезгилде айтылган илимий-теориялык көз караштарды таптакыр жокко чыгарууга болбосо да, ошол турушунда айныгыс чындык катары сунуштоо кийинки муундун кыргыз элине мүнөздүү көркөм-эстетикалык баалуулуктарды туура баамдап өздөштүрүүгө жолтоо болгондугунда турат. Анткени, аталган проблема азыркы мезгилде жазылган кыргыз романдарындагы тарыхый чындыкты өздөштүрүү, автордун тарыхый доорду, ага мүнөздүү өзгөчөлүктөрү берүү чеберчилиги жеке жазуучулук табылга болгондой эле, улуттук адабияттын роман жанрынын калыптануусуна өзүнүн таасирин тийгизген анын дөөлөттөрү жашай тургандыгын ачыкка чыгаруу милдетин учур талабына көтөрүүдө. Ал эми мындай көрүнүш совет доорунда тапчыл көз караш менен жазылган окуу китептеринде [1], академиялык басылмаларда [2] айтылган ойлорду бүгүнкү күндө иштелип чыккан концептуалдуу илимий-теориялык көз караштар менен жаңылоо зарылдыгын ачыкка чыгарып отурат.

Экинчиси – кандай мазмунда болбосун көркөм адабият улутка гана мүнөздүү туундулардан тура тургандыгын, ал ошонусу менен артыкчылыкка ээ адабий-эстетикалык баалуулук экендигин азыркы адабий коомчулукка алып чыгуу. Бул тарыхый чындыкты роман жанрында көркөм интерпретациялоонун да басып өткөн жолу жана анын өзүнө таандык көркөм андаштыруунун эволюциясы болушу мүмкүн экендигин ачыкка чыгаруу милдети менен коштолуп келет. Антпесе, ар бир көркөм чыгарманын жаралуусуна маанилүү роль ойногон улуттук адабияттын өз салттары эске алынбай эле сырттан ташылып келген илимий-теориялык түшүнүктөргө жабыштыруу, “тигиндей үйрөнгөн, муну туураган” деген сыяктуу көз караштар кыргыз адабият таануу илиминде өз күчүн жоготпой келе жатат. Тактап айтканда, кандай чындык болбосун улуттук адабиятта өз ордун таап, чындыгы адабий-эстетикалык баалуулукка айланып, улуттук көркөм дөөлөткө ээ болуучу сапатка жетүү үчүн жазуучунун жеке чыгармачыл аракетин менен табылган интерпретациясы кандай маанилүү болсо, аны кабыл ала билген окурман чөйрөнүн көркөм-адабий элестүү кабылдоосу ошончолук мааниге экендигин К.Асаналиев өз мезгилинде учкай белгилеген болсо [3] да, бул көз карашта андан ары тереңдетип изилдөөгө

ошол мезгилдеги коомдук-саясий абал жол бербегендигине токтолбой коюуга да бул жерде болбой турат. Демек, ошол жылдардан аныкталган чындык катары көчүрүлүп келе жаткан ушул багыттагы илимий-теориялык аныктамаларга толуктоо киргизүү, б. а. көркөм интерпретациялоонун көп кылымдык тарыхы бар экендигин, аны зарылдыгы келип турганда айтпай коюуга болбой тургандыгы байкалат. Себеби, реалдуу турмуштук чындыкты, тарыхый доордук өнүгүштү сүрөткердин көркөм андаштыруусу канчалык өз алдынча дегенибиз менен анын ошол улут басып өткөн кылымдык өнүгүүгө да ошончолук көз каранды экендигин, болгондо бул көрүнүш объективдүү сапатка ээ экендигин ачыкка чыгаруу милдети күн тартибине коюлууда.

Үчүнчүсү – кыргыз эли биздин эрага чейин пайда болуп, бүгүнкү күнгө келип жетилинде далай цивилизацияларды башынан кечирип, ошол тарыхый доорлордо болуп өткөн чындыкты көркөм интерпретациялай алгандыгы. Бирок ал доорлордун бири-бирине жөн эле жол бошотуп, бериш кете бербестен, алардын ортосунда каардуу карама-каршылык жашагандыгын, ар биринин өзүнө таандык сапаттык белгини калыптанып, дал ошол белгини улуттук адабият өз ичине камтып, карама-каршылыктын биримдигинде кармап келгендигин эске алсак, алар калтырган тарыхый чындыкты интерпретациялоо чеберчилигин, ошол эле мезгилде кандай ык-усулдарга таянганын ачыкка чыгаруу милдети турат. Мындай мамиле өткөн доордо саясий кысымдын алдында пайда болгон илимий көз караштардын кемчилдиктерин көрсөтүү менен чектелбестен, зарыл болгон кырдаалда андай интерпретациялоону туура колдонуп кеткен учурларын эскерүү, ошондой эле анын эгемендүүлүктөн кийинки тарыхый романдардын ийгиликкемчилдигин акыйкат баалоого шарт түзүп бергендиги болуп саналат. Буга мисал келтирсек, кыргыз эли башынан өткөргөн тарыхый окуялардын, өзгөчө тарыхый доорлордун изин камтыган “Манас” баш болгон элдик эпосторду тарыхый чыгарма катары кароо, ал тургай алардын ичинде чагылдырылган окуялар менен ошол эпостун тарыхыйлуулугун аныктоого аракет кылгандык окумуштуулардын арасында салттуу көрүнүш болуп [4], ал ушул мезгилге чейин уланып келе жатса [5] да, кыргыз эли башынан кечирген XIX кылымдын акыры XX кылымдын башында болуп өткөн доорду, коомдук-социалдык өзгөрүүлөрдү сүрөттөгөндүгү үчүн К.Жантөшевдин “Каныбек” чыгармасын тарыхый роман катары кабылдаган М.Түлөкабыловдун көз карашын [6] проблемага учкай кайрылган К.Асаналиев [7] да, кыргыз адабият таануу илиминде тарыхый романдын жанрдык табиятын изилдеген Ү.Култаева [8] да колдогон эмес. Кыргыз эли улут катары басып өткөн тарыхый окуяларга, түрдүү доорлорго мифологиялык көз караш менен карап, реалдуу турмуштук жана улут басып өткөн тарыхый оку-

яларга ушул өнүгтөн көркөм андаштыруу жасаган “Манас” болгон эпикалык чыгармалардан тарыхый доордун белгилерин издеген кыргыз адабиятчылары К.Жантөшевдин “Каныбек” романына келгенде аны өзү чагылдырып жаткан доордон алыстатып, “тарыхый романдардын” катарынан бөлүп салышы да мында кеп боло турган проблеманын ушул мезгилге чейин толук чечиле электигин көрсөтөт. Чынында М.Түлөкабыловдун жаңылыштыгы адабий процессте болуп жаткан илимий-теориялык жаңыланууларды өз учурунда сезбей, реалдуу турмуштук жана тарыхый чындыкты көркөм андаштыруунун багыты өзгөрүп, кыргыз адабиятчылары өз доору менен бирге жаңыланып бара жатканын “байкабай калганында” турат. Маселен, бул кырдаал өз мезгилинде көркөм интерпретациялоо кандай себептерден улам жаңыланып жатканына талдоо жүргүзүлбөгөндүктөн түшүндүрүлөт.

Кыргыз адабиятчыларынын Батышка карай “түзөлүшүнүн” өтө маанилүү объективдүү себеби тургандыктан, өз мезгилинде проблеманын башын ачып жеткирүү мүмкүн эмес болсо, аны азыр коркпой эле айтуу зарылдыгы турат. Тактап айтканда, колуна калем алган акын, же жазуучунун кимден үйрөнгөнүн тактоо, белгилүү бир жалпылыктан тигил же бул сүрөткердин таасирин издөө, кыргыз эли улуттук адабиятка кылымдап калыптандырган турмуштук жана тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун адабий-эстетикалык көрөңгөсүнөн алыстатууга алып келген кырдаалдын да башын ача кетүү милдети да көтөрүлүүдө. Антпесе байыркы улут катары тарыхтын карт барактарына өз изин калтырып келе жаткан кыргыз элинин турмуштук жана тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо боюнча өзүнүн эч кандай адабий салты болбой эле XX кылымдын башынан тарта башка элдерден үйрөнө баштагандай айтылган кыргыз окумуштууларынын көз карашы бул проблемага карата айтылган айныгыс чындык – илимий-теориялык аныктама катары таасир калтырып келет. Ырас, ушундай доор болуп, анын башында коммунисттик идеологиянын кызыкчылыктары туруп, анда улуттун өзүнө таандык өзгөчөлүктөр “актуалдуулугун жоготкон” болсо, аны азыр өз ордуна келтирүү кызыкчылыгы ачык эле көрүнүүдө. Бул багытта окумуштуулар арасында жаңы ойлор [9] пайда болгону менен аны тереңдетип изилдөө иштери толук колго алына электигин эскерте кетели.

Өткөн доор улуттук адабий чыгармачылыкты орус жана Батыш адабият таануу илими менен жакындаштырууда кыргыз илимпоздоруна профессионал адабият кандай болушу керектигине карай бир тараптуу кызыкчылыкты пайда кылуу менен бирге ар бир жанрдын табиятын толук таанып билүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн. Жазма профессионал адабияттын алгачкы үлгүлөрү жаралгандан бери карай кыргыз адабиятчылары К. Асаналиев [10], Артыкбаев [11], С. Жигитов [12], А. Эркебаев [13] жана О.Ибраимов [14], ж. б. мезгил талабына жараша өздөрүнүн түрдүү көз караштарын билдирүү менен адабий процесстин улам кийинки этаптарында илимий-теориялык ойлордун жаңылануусуна карай толуктап келишти. Алар канчалык изденүүгө аракеттенишпесин алардын эмгектеринин илимий мазмунун негизинен орус адабият таануу илиминин фундамен-талдуу эмгектеринен келип чыккан концепциялар түздү.

Бул норма улуттук адабиятка илимий түшүнүктөрдү киргизүү канчалык маанилүү болгондугун кийинчерээк Ү.Б.Култаева өзүнүн “Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү” [15] туура белгилеп өтөт. Бирок тарыхый чындыкты чыгармада көркөм интерпретация-

лоонун кыргыз элине таандык өзгөчөлүгү бар экендигин, ал улуттук адабиятта башкы касиетти ээлей тургандыгын окумуштуу эсине албагандыгы байкалат. Ал эми мындай белгилер бар экендигин өзүнүн докторлук эмгегинде Г.Мурзахметова [16] Т.Касымбековдун тарыхый романдарынын мисалында көрсөтүүгө аракеттенгени менен ал белгилер романдын ички табиятында кандай милдет аткарганын толук чечип бере алган эмес.

Совет доорунда улуттук адабияттарды жакындаштыруу, аларга мүнөздүү окшоштуктарды табуу аракети, алардын ортосундагы карым-катышты, типологиялык салыштырууларды да ошол жакындык касиеттерден, үндөшкөн формалардан издешкендиктен, аларды бири-биринен айырмалап турган бөтөнчөлүктөр кайдан келип чыккандыгына көңүл бурулбаган сыяктанат. Адамзат басып өткөн тарыхта болгон ар бир тарыхый доор бардык улут үчүн бирдей мааниге ээ болбой тургандыгын эсепке алсак, анда ар бир улут ошол тарыхый окуяларга өзү тарабынан мамиле кылышы керектиги ачыкка чыгат. Мында негизги маселе ал элдин жанрды өздөштүрүүсү эмес, кепке алынуучу тарыхый доорго, же анда болуп өткөн түрдүү тарыхый окуяларга карата ошол улутка мүнөздүү кызыкчылыкты чагылдыруу белгилүү өлчөмдө ага кайрылган ар бир авторго көркөм интерпретациялоо чеберчилигин көрсөтүү керектигин ачыкка чыгарса да аны идеологиялык кысымдан улам совет доорунда эч бир автор да, проблеманы изилдеген окумуштуу көтөрүп чыга алгандыгын айта кетели. Өз мезгилинде актуалдуу болуп турган бул маселенин башын ачуу бир мезгилде болуп өткөн тарыхый доорлорго жылынамаларда жазылып калган маалыматтык мазмунуна эмес, ошол болуп өткөн доордук тарыхый көрүнүш кайсы эл үчүн канчалык маанилүү роль ойногонуна карай азыр өз баасын алышы керек болсо, аны бүгүн көрсөтүп берүү милдети турат.

Көркөм интерпретациялоо адабий жанрлардын ар биринде өз алдынча милдет аткарып, ошол жанрдын ойду бере билүү чеберчилигине жараша өзүнүн индивидуалдуу мүмкүнчүлүгү бар экендиги талашсыз чындык. Мындай шартта адабиятчы окумуштуулардын көпчүлүгү роман жанрына артыкчылык берүүдө. Ошондуктан болсо керек, тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияла-нышында окумуштуулар дээрлик роман жанрына кайрылышып, маселенин ушул жанрда аткарылышына өзгөчө көңүл бурушканы советтик адабият таануу илиминдеги артыкчылык болуп саналат. Проблемага кайрылган жазуучулар өздөрү жараткан көркөм туундуларда түрдүү документтерге, тарыхый даректерге кандай кайрылганы менен алардын кадим бүткөн чыгарма катары жыйынтыкталышында улуттук адабият калыптандырган көркөм интерпретациялоону, өзгөчө улуттук адабияттын көрөңгөсүн түзгөн эл арасында айтылып келе жаткан уламыштарды, санжыра кептерди, улут өз койнунда сактап келген аңыз кептерди, ошол эле мезгилде эл ичинде оозеки жашап келген Чыгыш адабиятына мүнөздүү баяндоо чеберчилигин колдонушкан.

Адабияттар

1 Артыкбаев К. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., Мектеп, 1982. – 526 б.

2 Кыргыз совет адабият тарыхынын очерки. – Ф.: Кыргыз мамлекеттик окуу-педагогикалык басмасы, 1960. – 496 бет; Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., Илим, 1987, I т. – 821 бет.

3 Асаналиев К. Калыптануу жана жетилүү жолунда: Проза. – Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., Илим, 1987,

I т, 190 – 194-беттер

4. Юнусалиев Б.М. Кириш сөз. – Китепте: Манас. I том. – Ф.: Кыргызмамбас, 1958, 5 – 14-беттер.

5. Токтогазиев Т.Ш. Айкөл Манас – тарыхый инсан. – Б.: “Турар”, 2013. – 358 бет.

6. Түлөкабылов М. Кыргыз адабиятындагы тарыхый жана өмүр баян романдары. – Ф.: Илим, 1978. – 172 б.

7. Асаналиев К. Калыптануу жана жетилүү жолунда: Проза. – Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., Илим, 1987, I т. 177-б.

8. Кулгаева Ү. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү. – Б.: Айат, 2007, 4 - 5-беттер.

9. Ибраимов О. История кыргызской литературы XX века: (том первый). Учебник – Б.: “Бийиктик”, 2012, 20 – 63-беттер; Асакеева Д. Ж. Советтик идеология жана XX кылымдагы улуттук адабий-көркөм процесс. Монография. – Б.: Улуу тоолор, 2015, 12 – 162-беттер.

10. Асаналиев К. Кыргыз совет прозасынын очерки. Бөлүм 1. – Фрунзе, Кыргыз ССР илимдер Академиясынын Басмасы, 1957. – 112 бет; Асаналиев К. Кыргыз совет прозасынын очерки. Бөлүм 2. – Фрунзе, Кыргыз ССР илимдер Академиясынын басмасы, 1960. – 103 бет.

11. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы: Жогорку окуу жайларында “филология” адистиги боюнча окуп жаткан студенттер үчүн окуу китеби. –Б.: “ТАС” ЖЧК, 2004. – 656 бет.

12. Жигитов С. 20-жылдардагы кыргыз адабияты. – Ф.: Илим, 1984. - 157 бет.

13. Эркебаев А. Киргизский роман: истоки, пути становления, поэтика и типология. – Б.: “Полиграф-ресурс”, 2010. – 376 бет.

14. Ибраимов О. История кыргызской литературы XX века: (том первый) Учебник. – Б.: “Бийиктик, 2012. – 480 бет; Ибраимов О. История кыргызской литературы XX века: (том второй) Учебник. – Б.: “Бийиктик, 2013. – 512 бет.

15. Кулгаева Ү.Б. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү. – Б.: Айат, 2007, 49-беттер.

16. Мурзахметова Г. М. Историческая романистика Толегена Касымбекова и ее место в развитии жанра: Автореф. дисс. ... док-ра филол. наук. – Бишкек, 2010. – 50 бет.